

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На правах рукопису

БОНДАРЕНКО АЛЛА ІВАНІВНА

ПОЕТИЧНА МОВА В.СТУСА  
/ЕКСПРЕСЕМІ ЕМОТИВНОГО ЗМІСТУ/

Спеціальність 10.02.01 — українська мова

А в т о р е ф е р а т  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата філологічних наук

Київ — 1996

844.161.2

Ав. 36.204

Дисертація є рукопис

ЛННБ України ім.В.Стефаника

Робота виконана у відділі  
і культури мови Інституту української мови  
НАН України



00757185 (X)

- Науковий керівник - доктор філологічних наук професор  
**С.Я.Єрмоленко**
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук  
професор **В.С.Калашник**,  
кандидат філологічних наук  
**А.К.Мойсієнко**
- Провідна організація - **Донецький державний університет**

Захист відбудеться "18" грудня 1996 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради (шифр Д.01.94.01) для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Інституті української мови НАН України.

(252001, Київ-1, вул. Грушевського, 4)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту української мови НАН України.

Автореферат розіслано " 16 " листопада 1996 року

Учений секретар  
спеціалізованої ради  
кандидат філологічних наук

Л.М.Береговенко

Поетична мова /ПМ/ репрезентує загальнонаціональну мову щодо розвитку її творчих можливостей, виявляє її естетичні та експресивно-стилістичні потенції. З огляду на перспективу створення історії та словника національної ПМ одним із важливих аспектів її аналізу є ідіостильовий, який вивчає ПМ як індивідуальну мовнохудожню систему. Це визначає актуальність реферованого дослідження.

Основа ПМ Василя Стуса, за визначенням Ю.Шевельова, — це настрої й почуття<sup>1</sup>, які розкривають внутрішню екзистенцію людини, її "буття-у-світі" /А.Камю/ і є категоріями екзистенціалізму, що визначають світогляд поета. У літературно-критичній спадщині автора окреслено тип світосприйняття, втілений в образі "стражденного Нарциса" /В.Стус/. Згаданий тип характеризується посиленою інтроверсійністю, яка є "способом самоізоляції — шляхетної герметизації власного духу"<sup>2</sup>. Світ при цьому існує тільки тією мірою, якою дотикається поетових екзистенційних прагнень. Як засвідчує широкий контекст творчості В.Стуса, така настанова зазнала ціннісного осмислення — з онтологічної, гносеологічної, етичної та естетичної точок зору.

Ідея сприйняття дійсності через призму внутрішньої драми конденсується в таких поетичних формулах, як біль-білий світ, світ світиться біноклями страждань, одним стражденим дрожем злютовано віки, герметичний біль, і матеріалізується номінантами емотивного змісту /узуальними та окаязональними/, серед яких найбільш частотні елементи лексичної парадигми "страждання".

Предметом дослідження є експресиви — емотивні одиниці ПМ В.Стуса, які виявляють експресивність /інтенсифіковану виразність/ на різних рівнях ПМ. У термін "експресива" вкладаємо та-  
Шерех Ю. Третя сторожа. - К., 1993. - С.237.

<sup>2</sup>СтусВ. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.4. - Львів, 1994. - С.348.

ІНБ ім. В. Стефаніка  
АН України

кий зміст:

1. Одиниця ПМ, що репрезентує мовотворчість у її естетичній функції.

2. Елемент ПМ, який характеризується емоційно-логічним підсиленням, виявляючи такі субкатегорії експресивності, як інтенсивність, образність, емотивність та оцінність.

3. Одиниця індивідуальної мовнохудожньої системи.

Вибір експресем емотивного змісту /ЕЕЗ/ як предмета дослідження зумовлюється лінгвальними та екстралінгвальними чинниками. До перших належать:

1. Частотність у мові поетичних творів В.Стуса номінантів емотивного змісту /зафіксовано близько 2 тисяч ЕЕЗ/.

2. Відмінність у вживанні лексичних одиниць емотивного змісту в текстах творів В.Стуса порівняно з узуальними вживаннями, про що засвідчує здійснений у роботі лінгвостилістичний експеримент.

До екстралінгвальних чинників належать:

1. Світоглядні позиції В. Стуса, пріоритетне місце в яких займала філософія екзистенціалізму /праці А. Камю, М. Хайдеггера, С.К'еркегора та ін./.

2. Наукові інтереси В. Стуса, який працював над дисертацією на здобуття ступеня кандидата філологічних наук "Джерела емоційності поетичного твору".

3. Значний обсяг у літературно-критичній спадщині В. Стуса роздумів про творчість як вияв внутрішньої екзистенції, що втілюється в переживанні особистості.

Джерельною базою дисертаційної праці є поетичні твори В.Стуса, опубліковані в Україні й за кордоном.

Мета дослідження полягає в системно-функціональному аналізі парадигматичних /фоносемні, дериватемні, лексико-семантичні/ та синтагматичних /синтаксемні/ ЕЕЗ у мові поетичних творів В.Стуса. По-

ставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1. З'ясувати способи утворення ЕЕЗ, виявити механізми субкатегорій експресивності /інтенсивність, емотивність, оцінність, обривність/.

2. Дослідити стилістичні функції ЕЕЗ.

3. Зіставити емотивні одиниці ПМ В.Стуса й українських поетів-шістдесятників.

4. Екстраполювати категорії екзистенціалізму на ПМ В.Стуса.

Науковим інструментом дослідження є методика семантичного аналізу, яка ставить своїм завданням пошук смислового коефіцієнта різних явищ ПМ. Її застосуванню було підпорядковане використання методу стилістичного експерименту, з допомогою якого визначалася відмінність ідіопоетичних явищ від узуальномовних, зіставно-стилістичний метод, призначений для зіставлення ПМ В.Стуса та мови українських поетів-шістдесятників, а також концептів філософів-екзистенціалістів, семантико-стилістичний метод, що сприяв виявленню структурних компонентів мовних образів, метод тематичної сітки, спрямований на визначення ключових слів поетичних творів, метод встановлення структурних моделей сполучуваності, пошук логічно-понятійної основи субкатегорій експресивності та кількісний метод.

Аналіз ЕЕЗ здійснювався із застосуванням даних суміжних галузей знань — психолінгвістики, логіки та філософії.

Лінгвістичною методологією дисертаційного дослідження є концепція О.Потебні про поетичну творчість як діяльність, особливий вид пізнання дійсності, про діалектичний характер зв'язку між науковим пізнанням життєвих явищ і поетичною творчістю.

Наукова новизна дисертаційної праці визначається як тим, що вона пропонує першу спробу лінгвістичного аналізу ПМ В.Стуса, так і застосуванням когнітивного підходу до ідіопоетичних явищ.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні статусу ЕЕЗ у контексті індивідуальної філософсько-поетичної системи, взаємодії мовно-образної та філософсько-поетичної систем. У дисертації поглиблено вивчаються категорії "експресема", "ідіолект" та "ідіостиль".

Дисертаційне дослідження має практичне значення, оскільки його результати та матеріали словника індивідуальних слововживань можуть бути використані для створення словника й написання історії ПМ ХХ століття, для підготовки вузівських посібників з лінгвопоетики.

Теоретичну основу дисертації становлять лінгвістичні студії українських та зарубіжних мовознавців, де висвітлюються такі проблеми:

— філософсько-лінгвістичні аспекти ПМ /В.Гумбольдт, О.Потебня, Е.Касіер, Е.Сепір, Б.Уорф, Д.Лукач, М.Хайдеггер, А.Камю/;

— категоріальний статус і структура терміна "ПМ" /Р.Якобсон, Я.Мукаржовський, Г.Винокур, В.Виноградов, Б.Ларін, В.Шкловський, В.Калашник, Ю.Лазебник/;

— лінгвістичні засади експресивності /Ш.Баллі, В.Виноградов, В.Теля, В.Шаховський, І.Гальперін, Н.Черемісіна, Н.Лук'янова, В.Чабаненко, В.Русанівський, І.Качуровський, О.Тараненко, С.Єрмоленко, Л.Пустовіт/;

— теорія експресеми /В.Григор'єв, І.Ковалик, П.Грицютенко, В.Чабаненко, В.Девкін, О.Загоровська/;

— індивідуальна мовотворчість, зміст категорій "ідіолект" й "ідіостиль" /В.Григор'єв, С.Золян, О.Северська, С.Преображенський, О.Ревзіна, Ю.Шевельов, В.Чабаненко, Н.Сологуб, Л.Ставицька/.

На захист виносяться такі положення:

1. Експресема — одиниця ПМ, диференційну ознаку якої становить логічно-емоційне підсилення.

2. Логічно-емоційне підсилення — наслідок формальних і се-

мантичних трансформацій у структурі одиниць ПМ порівняно з узальними елементами, кількісно-якісні зміни у вживанні лексико-семантичних одиниць порівняно з позатекстовими одиницями.

3. ЕЕЗ у мові поетичних творів В.Стуса є незамкненою системою.

4. У структурі системи ЕЕЗ співвідносяться продуктивні моделі ПМ українських шістдесятників з індивідуальною моделлю мовотворчості автора.

5. Функції елементів системи ЕЕЗ підпорядковані реалізації філософсько-естетичної концепції поета.

Апробація роботи. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України, на Республіканській міжвузівській науково-практичній конференції "Використання спадщини забутих і повернутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи" /Рівне, 1991/, науково-методичній конференції "Т.Шевченко і сучасність" /Чернігів, 1992/, на Республіканській науковій конференції "Стилiстика ХХ столiття: повернутi джерела" /Київ, 1992/.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, бібліографії та додатка "Показчик індивідуальних вживань емотивної лексики у творах В.Стуса".

У вступі окреслено та обґрунтовано предмет дослідження, актуальність і новизну дисертаційної праці, сформульовано її мету, завдання, теоретичне й науково-практичне значення, вказано на методи дослідження, визначено теоретичні підходи до змісту ключових термінів дисертації.

## **ЗМІСТ РОБОТИ**

Перший розділ "Парадигматичні ЕЕЗ — одиниці ПМ В.Стуса" присвячений розглядові фоносемних, дериватемних та лексико-

• смислових емотивних одиниць ПМ В.Стуса.

Дослідження звуко-смислових ЕЕЗ дало змогу встановити зв'язок між емотивною семантикою та фонічною структурою художнього тексту, пор.: "Гра звучання тоді лише стає художньою необхідністю, коли передає гру смислових відтінків"<sup>1</sup>.

У текстовій структурі поезій В.Стуса виявлено два основні типи фоносемних ЕЕЗ: елементи ПМ, експресивність яких спирається на повтор звукокомплексів, і звуко-смислові елементи, які утворюються внаслідок контекстуальної взаємодії емотивних номінантів з елементами асонанса та алітерації, звукосимволічність яких є релевантною для змісту емотивів /Е/.

До першого із зазначених типів належать такі одиниці ПМ:

— ЕЕЗ, які утворюються завдяки контекстуальному зближенню Е зі схожими звучанням словами, що містять емосеми /емотивні семи/ у денотативній структурі: І блиском перетнуть дамаским свої жалі, як ковилі, жаління довгі, ніби жала /"Як запалить тебе, багаття"/;

— ЕЕЗ, які базуються на зближенні Е зі звукоспорідненими лексичними одиницями, що мають емотивну конотацію: Кроки криками западались / "Ти освідчувалась очима" /;

— ЕЕЗ, що у текстовій структурі поезій стоять у центрі звуко-смислової парадигми, інтегруючи Е й денотативного, і конотативного змісту: О як та біла білота боліла, о як боліла біла білота /"Горить сосна - од низу догори"/;

— ЕЕЗ, які виникають унаслідок перебування Е в контекстуальному оточенні слів, звукокомплекси яких використовуються для створення стилістичного прийому ономапоєї, смислова структура якої визначається змістом емотивних номінантів: Ще й до жнив не дожив, зелен-жита не жав, ані не долюбив. І не жив. І не жаль/ "Ще й до жнив

<sup>1</sup>Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.4.- Львів, 1994.- С. 234.

не дожив"/;

— ЕЕЗ, що формуються внаслідок лейтмотивного звукопису: Сповиті криком всіх рабів, усіх народів і кров'ю скроплені, віки плывуть /"Які там сльози? Хмари лебедині"/.

До другого типу належать:

— ЕЕЗ, які виникають завдяки фоносеміологічним зв'язкам з елементами, що утворюють тло вокалічної тональності: Благословляю твою сваволлю, Дорого долі, дорого болю /"Уже Софія відструменіла"/;

— ЕЕЗ, що утворюються завдяки контекстуальній взаємодії лексем емотивного змісту з консонантним повтором: Вже розувірені /о бузувірство чар!/ Ми розпачем руйнуємо олтар /"Сковорода. Хвилеві трени"/.

В основі експресивності фоносемних ЕЕЗ першого типу виявлено такі механізми:

— взаємодія повтору звукокомплексу Е з повтором емосеми в структурі іншого денотата;

— взаємодія повтору фонокомплексу Е з повтором емосеми в структурі конотації близькозвучного слова;

— конвергенція в лексико-смісловій точці Е актуалізованого ефонічного егимона як елемента ономаітопійного звукопису і його змісту - як форми логічно-понятійного осмислення утвореного звукообразу;

— актуалізація форми і змісту Е як центру лейтмотивного звукопису;

— акцентування шляхом повтору певного фонокомплексу звуко-символічної природи Е, тобто увиразнення зв'язку між звучанням і значенням емотивної назви;

— смислова двоплановість номінанта емотивного змісту у випадках, коли в структурі мовного образу він виступає в ролі пред-

мета зіставлення.

Щодо механізмів субкатегорії інтенсивності у вузькому розумінні терміна актуальними виявляються перші п'ять із зазначених пунктів, а щодо інтенсивності, репрезентованої образністю, — шостий пункт.

Механізм посиленої виразності фоносемних одиниць другого типу виявляється як підсилення емотивної одиниці шляхом введення її в контекст, що містить повтор звука, символічність якого є релевантною для змісту Е. При цьому в основі експресивності лежить контекстуальна взаємодія понятійної емотивності /внутрішня структура Е/ з асоціативно-сміисловою, пов'язаною із символічністю звуків, які утворюють асонанс та алітерацію, тобто на сприйняття їх змісту впливає синестемія /термін, що відображає поняття "співвідчуття + співемоція" /С.Воронін//.

У таблиці № 1, що спирається на дані психолінгвістичних досліджень /В.Левицький, О.Журавльов та ін./, наведено словникове значення фоносемних ЕЕЗ і поняття, які відбивають символічність повторюваних звуків. Як видно, ЕЕЗ пов'язуються зі змістом певних фонічних елементів через негативну емотивну семантику або семантику високого ступеня вияву ознаки.

У результаті дослідження встановлено, що ПМ В.Стуса характеризується співвідношенням моделі звукової метафори типу білий біль, продуктивної в мовотворчості поетів-шістдесятників, та звукових метафор, продуктивних для ідіопоетики В.Стуса. Серед останніх фіксуються номінанти біль, крик, жах, жаль, горе, ридати та лексеми, що мають спільні з ними евфонічні етимони, напр. у В.Стуса: Як синьо, як біло, як яро горить усе, що боліло, і все, що болить /"Біля гірського вогнища"/. Цей білий грім снігів грудневих, грудного болу білий грім /"Цей білий грім снігів грудневих"/. Дорогу криком докричу, оббризкою своєю кров'ю, своєю дикою любов'ю свій крик останній оплачу

/"Найгеніальніший хробак"/. А щоб звикнути — остудити, закропити у крик, у кров, заперічить вишневим віттям віком викрадену любов /"Звіром вити, горілку пити"/. Цей світанок, що схожий на Ліра божевільного, тіпає жак. Сподівання його і зневіра ізійшлись на дво-  
жалих ножах /"Погорою, а потім пониззя"/. І вже епоху обганяє жак. Космічний жак, бо ріжуть на ножах, сховали в морзі душу ко-  
 мунізму /"Поменшала людина на очах"/ і в творах поетів-  
 шістдесятників: Білий бузок закипів. Перезлився. З келихів білих у  
 біль перелився /Л.Драч/. Один лиш птах кричав-болів За морем, за  
 горами, і наш різдвяний стіл білів в кутку під рушниками  
 /М.Вінграновський/. Освятивши невимовним болем все прийдешнє,  
 кожна нашу мить, йде вона, і, мов велике коло, Біле небо навздогін  
 летить/Л.Кисельов/.

Таблиця №1

ЕЕЗ	Семантика ЕЕЗ	Повторюваний звук	Звукосимволічність фонічного елемента
Біль	"відчуття прикrostі, образи, смутку"	о	"сильний"
Голосіння	"дія за значенням <u>голосити</u> — голосно плакати"	о	"сильний"
Жаль	"важкий настрої, що виклика-ний невдачею, горем"	ж	"важкий, погний"
Журба	"важкі почуття, невеселий настрої"	ж	"важкий, поганий"
Зойк	"раптовий, короткий крик /від болю, страху/"	о	"сильний"
Крик	"сильний, різкий звук голосу, зойк"	к р	"сильний" "сильний"
Ласкавий	"який виявляє ласку, ніжність"	л	"ніжний, добрий"
Радість	"психічний стан підвищеної, позитивно забарвленої емоцій-ної піднесеності"	р	"сильний"

У результаті вивчення дериватемних ЕЕЗ встановлено зв'язок емотивних номінантів з продуктивними дериваційними моделями, зафіксованими в мові поетів-шістдесятників. Розглянуто ЕЕЗ, які відбивають ідіостильові риси поезики В.Стуса, вербалізують концепти його індивідуальної філософсько-естетичної системи.

Текстова структура поезій засвідчила продуктивність іменного типу утворення емотивних назв /іменникова, рідше — прикметникова деривація/. Її репрезентують такі види словотворення:

— префіксальний /самобіль, стожурба, спроневіра, півдуша, всегнівний/;

— безафіксний /натерп, витерп, скрут/;

— словоскладання /ганеба-скорб, крик-зело, слова-зажури, радосте-біда, молодощастя, простоголодіня/;

— семантична деривація /самоспалення, самознищення, самопорятунок// згадані лексичні елементи в ідіолекті В.Стуса позначають не факт суїциду або, навпаки, врятування собі життя, як у літературномовному узусі, а емотивно-психологічний процес втрати чи відновлення власної суті або активної внутрішньої праці/.

Зазначені типи словотворення пов'язані з дериваційними моделями, властивими текстам поетів-шістдесятників, зокрема з парадигмами поетичних номінацій, утворених префіксальним способом за допомогою префіксодів все-, сто- /пор.: всебіди, всевідрада, всечула /В.Стус/ — всепроникні /В.Коротич/, всевіки /М.Вінграновський/, всєвказівний /Л.Світличний/, стожальний, стокрик, стогнів /В.Стус/ — сонцевий /Л.Драч/, стоглобальний /М.Вінграновський/, стожилля /Л.Світличний//; та художніх неологізмів, які утворюються внаслідок юкстапозиції й композиції /пор.: самота-провеснянка, ридай-ріка, згасай-біда, немовлятко-біль /В.Стус/ — слово-філігрань /Л.Драч/, Київ-листопад /М.Вінграновський/, кінь-мислитель /Л.Костенко/, доля-

посіванка /Б.Олійник/, візерунки-ґрати /Л.Кисельов/, дивголосить, тонкоголосить, тригоре /В.Стус/ — зорехмарний, вечірньосірогусо /М.Вінграновський/, перволюб, огненноброві /І.Драч//.

Найчисленнішею серед парадигм дериватемних ЕЕЗ є група новотворів, побудованих за допомогою префіксоїда само- від твірних основ субстантивів. Вони мають таку змістову структуру:

— поетичні номінації з семантикою негативного емотивного стану / самодосада, самолють, самоокупація, самозамкнення /;

— новотвори негативної емотивно-оцінної семантики втрати власної сутності / самопочезання, самопроминання, самоуникання, самосмерть /;

— художні неологізми з позитивним емоційно-оцінним значенням оновлення, відновлення власної сутності / самопочинання, самопрозрівання, самовивищення, самоподовження /.

Поетичні номінації з початковим компонентом само- об'єднуються навколо стилемі самособоюнаповнення і демонструють зв'язок мовотворчості В.Стуса з ідеями екзистенціалізму, зокрема з категорією "самості", що становить основу екзистенціальної версії внутрішньої свободи і самоформування /пор.: "Людина сама установлює собі закон, сама обирає собі обов'язкове, зв'язуючи ним себе"<sup>1</sup>. "В основі своєї істоти людина захоплена, охоплена бажанням "стати тим, чим вона є"<sup>2</sup>. "Людина для себе є самоціллю"<sup>3</sup>/.

Окрім дериватів з початковим компонентом само-, концепти індивідуальної філософсько-поетичної системи В.Стуса відбиваються в таких поетичних номінаціях, як серцеокий, всебіда, слово-біль, смут, Спах-Сльоза та ін., що відображають наближення автором номінантів емотивного змісту до гносеологічних, онтологічних,

<sup>1</sup> Хайдеггер М. Время и бытие.— М., 1993.— С.118.

<sup>2</sup> Зазначена праця, с.343.

<sup>3</sup> Камю А. Творчество и свобода.— М., 1990.— С.86.

морально-етичних та естетичних категорій. ЕЕЗ серцеюкий конденсує "кордоцентричну" /О.Кульчицький/ світосприймальну настанову, властиву як національній ментальності, так і філософській системі екзистенціалізму /"Розум орієнтує нас у світі лише приблизно"<sup>1</sup>. "Доля — Стратег, серце — її васал, розум — лише тактик"<sup>2</sup>. ЕЕЗ всебіда вербалізує ідею невіддільності внутрішньої екзистенції людини і буття світу: "Якби людина дізналась, що всесвіт теж може любити і страждати, вона б відчула себе примиреною з долею. Туга за єдністю, прагнення абсолюту виражають сутнісний рух людської драми"<sup>3</sup>.

Посилена виразність дериватемних ЕЕЗ реалізується в субкатегоріях інтенсивності, емотивності, оцінності й образності. Інтенсивність спирається на новизну вербальної форми та внутрішньої структури поетичних номінацій, а також на субкатегорії емотивності, оцінності й образності. Репрезентантами субкатегорії емотивності в семантиці поетичних новотворів виступають емосеми. Оцінність виявляється у внутрішній структурі новотворів за допомогою лінгвального та філософського контекстів творчості В.Стуса. Субкатегорія образності розкривається як смислова двоплановість дериватів.

Аналізуючи лексико-семантичні ЕЕЗ, встановлюємо стилістичні функції номінантів емотивної семантики на лексичному рівні віршової мови /ключових слів та поетичних номінацій, які перебувають у зв'язку контекстуальної синонімії/, а також засоби увиразнення ключових слів — ЕЕЗ.

У текстах поезій В.Стуса лексико-семантичні ЕЕЗ виконують такі стилістичні функції:

— ключового слова як асоціативно-смислового центру;

<sup>1</sup> Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.4.— Львів, 1994.— С.350.

<sup>2</sup> Стус В. Вікна в позапростір.— К., 1992.— С.69.

<sup>3</sup> Камю А. Бунтующий человек.— М., 1990.— С.32.

- ключового слова як емотивно-експресивного центру;
- ключового слова як композиційного центру;
- ключового слова як репрезентанта ідейно-художньої концепції поетичного твору.

Зазначені функції лексико-сміслових ЕЕЗ встановлені на основі аналізу таких поезій, як "Не відволодати душі", "Дай нам, Боже, днесь", "Смерть — то повище зір", "На однакові квадрати", "Висамітнів день. Висмоктали сили" та ін.

ЕЕЗ біль та страждання виконують роль асоціативно-сміслових центрів поезій В. Стуса завдяки повтору сем "біль" та "страждання" у внутрішній структурі текстових сегментів або окремих слів. Семантика ЕЕЗ біль та страждання інтегрує емотивну тональність поезій. Як правило, одиниці логічної структури віршових текстів експлікують поняття, пов'язані з негативними внутрішніми переживаннями.

Виявлення емотивно-експресивного центру поетичних творів здійснюється завдяки логічній операції множення понять, вербалізованих у текстах. Результатом цієї операції, її логічним добутком є поняття, що відповідає ядерній семі ключового слова.

Функція композиційного центру, яку виконують ЕЕЗ біль та страждання, зумовлюється тим, що, з одного боку, текст членується на частини, кожна з яких вербалізує поняття "душевне страждання", а з іншого — текстові частини інтегруються в одній смисловій точці.

Композиційна членованість і централізованість текстових структур навколо ЕЕЗ біль і страждання визначається й тим, що в межах певних текстових відрізків згадані номінанти набувають комбінаторних смислових природжень. Показово, що ЕЕЗ біль та страждання несуть у собі зміст "форма колективного існування", "форма існування людини в просторі й часі", "наслідок несправедливості світоустрою", "результат насильства над духовністю". Зазначені

понятійні комплекси пов'язані з версією людського буття, створеною філософами-екзистенціалістами /пор.: "У досвіді абсурду страждання індивідуальне. В бунтарському пориві воно набуває характеру колективного існування"<sup>1</sup>.

ЕЕЗ біль та страждання виконують головну роль у формуванні ідейно-естетичних концепцій поетичних творів, оскільки перебувають у центрі основних смислових тем тексту.

Лексико-смислові ЕЕЗ виявляють такі субкатегорії експресивності, як інтенсивність та образність. Субкатегорія інтенсивності будується на механізмах образності та на повторі сем, що містяться в структурі емотивного денотата, у текстових сегментах та денотативній і конотативній структурі окремих слів.

Якщо враховувати, що для мови поетів-шістдесятників характерне вживання в ролі ключових слів номінантів емотивного змісту<sup>2</sup>, то можна стверджувати, що Е біль і страждання, вживані в поезіях В.Стуса, є органічною часткою згаданих ключових слів.

Дослідження поетичних текстів В.Стуса виявило такі види уварнення ключових слів — лексико-смислових ЕЕЗ:

— повний суміжний повтор: О болю болю болю болю мій!/Із циклу "Трени М.Г.Чернишевського"/;

— частковий повтор: І що застарі наші болі за цей невидимий стобіль? /"Сто плах перейди, серцеокий"/;

— синонімічний повтор: Цей біль — як алкоголь агоній. Як замерзлий до хрусту жаль. Передрукуйте прокльони і переписуйте печаль /"Цей біль — як алкоголь агоній"/.

В основі лексико-смислових ЕЕЗ лежить явище контекстуальної синонімії. Встановлено, що в ідіолекті автора найчастіше існують зв'яз-

<sup>1</sup> Камю А. Бунтующий человек.— М., 1990.— С.134

<sup>2</sup> Пустовіт Д. Словник української поезії другої половини ХХ століття /семантико-функціональний аспект/.— АДД.— К., 1993.— С.27.

ки контекстуальної синонімії номінантів негативного емотивного змісту зі словами на позначення:

— патріотичних понять /Україна, край/: О де ж він — край твій, біль твій, крах? /"Збудився врано синій-синій птах"/. Україно, сльоза моя сиза! Ти шпилем піднялась і застигла, немов породілля /"Круто круча росла"/;

— кровноспоріднених зв'язків /мати, сестра та ін./: Ти вся — прощання, зустріч і прощання, сухенька туга, сива з самоти. Я дуже завинив перед тобою, мамо, і ти — прости мене, а краще — не прости /"Матері"/. Моя жалка самотносте! Сестро! Моя віками долана прамати! /"Я бачу тільки тінь твою — і вже"/;

— онтологічних понять /планета, Земля, час/: Камінна брила, що рине в безвість, — кавалок болю. Плането, Земле! За жарти маю свою недолю /"Камінна брила, що рине в безвість"/. Ти бачиш — час жалю не знає, хоч він і сам — і біль, і жаль /"Коли на серці довгі трени"/;

— природних реалій /рослинних, деталей рельєфу, повітряного й водного простору та ін./: Нашорошений пролісок, туги синій вістуне, годі смутку! /"Нашорошений пролісок"/. Не сопки — зойки. Жальні зойки /"Отак і жив: любив"/. Море — чорна грудка печалі, душа Мефістофеля наодинці /"Море — чорна грудка печалі"/. Не небо — а печаль. А голубінь /"Не Бог — а борг"/.

Другий розділ "Синтагматичні ЕЕЗ — одиниці ПМ В.Стуса" присвячено дослідженню семантико-синтаксичних елементів ПМ В.Стуса.

Аналіз синтагматичних ЕЕЗ /структурно-семантичний та зіставно-стилістичний аспекти/, здійснений на основі лексичної сполучуваності Е, дав змогу встановити асоціативні поля ЕЕЗ, виявити механізми їх посиленої виразності, з'ясувати співвідношення моделей сполучуваності емотивної лексики у мові В.Стуса й поетів-шіст-

десятичників.

Зафіксовано сполучуваність Е з лексикою, що належить до активного й пасивного пластів, конкретною та абстрактною. Найбільш частотною є сполучуваність емотивних одиниць із загальноновживаною лексикою конкретної семантики. На підставі спільної семантичної ознаки встановлено 19 парадигм загальноновживаної лексики конкретного змісту, зокрема:

— парадигма "конкретні відчуття" /лексичні групи з семантикою зорових відчуттів /хроматичних та світло-тіньових/, дотикових, одоративних, смакових та фізично-температурних відчуттів/: червоний біль, фіолетний жаль, тьмаві зойки, тїнь скорботи, колючі ридання, суха туга, сум чебрецевий, журба солодка, солоня самота, холодний щем;

— парадигма "людина": зажурені долоні, щоки сумні, чорнобривий біль, кароока біда, заплакана печаль, туга ридала;

— парадигми "вода" та "вогонь": вода жалів, течія волань, серця джерело, палахкотіння стогону, смолоскипи гніву;

— парадигми "суша", "рельєф", "флора" та "фауна": болю материк, бережечок самоти, скелі голосїнь, туга рути, сум ковилів, отари неспокою;

— парадигма "природні явища": злива ридань, завірюха голосїнь, присмерки душі, стогони їмли, присмеркові зойки;

— парадигми "реалії житлового приміщення" та "реалії тюремного помешкання і його оточення": зажурена веранда, стїл сумний, гра-ти шаленства;

— парадигма "простір": туга підкарпатська, колимські жахи, втікати в самоту, приходиш в тугу;

— парадигма "геометрична форма": квадратний біль, округ жалоби, трикутнички надїї;

— парадигми "стан речовини" та "матеріальний склад речовини": гусне жура, тягучі волання, сипкий смїх, алкоголь самоти, антра-

цитний біль;

— парадигми "продукт руйнування", "продукт горіння": скалок гніву, уламок крику, сажа самоти, попелище серця;

— парадигми "музика", "свято": мелодія мук, співи докору, хор волань, дарунки самоти.

Менш частотною є сполучуваність у ПМ В.Стуса номінантів емотивного змісту з активною лексикою абстрактної семантики: скрик розлуки, правди крик, болі бажань.

У текстах поезій В.Стуса зафіксовано семантико-синтаксичні зв'язки Е з пасивною лексикою. Серед діалектних, розмовних та архаїчних елементів виділено групи, утворені словами такої семантики:

— насильства, опозиційності /душа звалашена, гнів горіжиться/;

— страху, тривоги /ізвомплене серце, ізрунтана душа/;

— конкретно-чуттєвих вражень /гнів ропавий, сіверкий щем/;

— решток /окрушини душі, мерва душ/.

ПМ В.Стуса демонструє розширення кола лексичної сполучуваності Е шляхом встановлення семантико-синтаксичних зв'язків номінантів емотивного змісту з художніми неологізмами, що містять префіксоїди усе-/все-/, сто-: усевитончуваний зойк, всевельможність печалі, стотривожна душа.

Найбільш широким колом слолучуваності в текстах поетичних творів В.Стуса відзначаються ЕЕЗ біль, самота, гнів, туга.

Відзначено, що семантико-синтаксичні ЕЕЗ репрезентують такі субкатегорії експресивності: інтенсивність, образність, емотивність та оцінність.

Інтенсивність виявляє себе і як самостійна субкатегорія, що спирається на експресивну конотацію, і як субкатегорія, що базується на образності, емотивній та оцінній конотації.

У першому випадку механізмом інтенсивності є повтор у

структурі тропеїчної синтагми елементів змісту Е. Найчастіше спостерігається повтор сем "негативне емоційне" та "негативне оцінне" /у результаті сполучуваності Е з активною лексикою на позначення конкретних відчуттів, номінантами парадигм "людина", "вогонь" і деякими словами, що належать до пасивної лексики/; семи "інтенсивне" /внаслідок сполучуваності Е з активною лексикою парадигм "вода", "вогонь", "суша", "рельєф", "природні явища" та деякими елементами групи пасивної лексики/. Експресивна конотація є результатом актуалізації Е семи "масштабне" /результат встановлення семантико-синтаксичних зв'язків з лексикою парадигми "вода" й номінантами просторової семантики/; семи "аніма" /внаслідок сполучуваності з лексикою на позначення рослинних реалій/; повтору семи "живе" в словосполученнях з лексемами парадигм "людина", "флора", "фауна"; семи "ліричне" /результат сполучуваності Е зі словами парадигми "музика"/.

Інтенсивність спирається і на експресивну конотацію, яка ґрунтується на образності, емоційній та оцінній конотації.

Субкатегорія образності найчастіше виявляється внаслідок накладання на семи "негативне емоційне" та "негативне оцінне" сем "позитивне емоційне" і "позитивне оцінне", рідше — на семи "позитивне емоційне" і "позитивне оцінне" — сем "негативне емоційне" та "негативне оцінне"; на сему "емоційно та оцінно нейтральне" — сем негативної або позитивної оцінки та сем "негативне емоційне" чи "позитивне емоційне" /наслідок сполучуваності Е з елементами парадигм "конкретні відчуття" та "людина", "вогонь", "суша", "матеріальний склад речовини", "простір"/. Образності набувають Е і в результаті сполучуваності з лексикою на позначення геометричної форми, коли на сему "живе" у внутрішній структурі емотивного номінанта накладається сема "неживе".

Субкатегорія емотивності виявляється як адгерентна риса Е в позитивній емотивній конотації Е негативної семантики, рідше — в не-

гативній емотивній конотації Е позитивної семантики та в позитивній чи негативній емотивній конотації слів нейтральної емотивної семантики /результат сполучуваності Е з лексикою парадигм "конкретні відчуття", "людина", "суша", "матеріальний склад речовини", "вогонь"/.

Механізмом субкатегорії оцінності є позитивна оцінна конотація Е негативної оцінної семантики, рідше — негативна оцінна конотація Е нейтральної оцінної семантики. Її набувають номінанти емотивного змісту в умовах сполучуваності з лексикою, що вказує на конкретні відчуття, словами парадигм "людина", "матеріальний склад речовини", "вогонь" /група активної лексики/ та деякими словами групи пасивної лексики.

Сполучуваність лексем емотивного змісту, що виступають у ролі ЕЕЗ, виявляє зв'язок ПМ В.Стуса з мовотворчістю поетів-шістдесятників. Тропеїчні утворення В.Стуса мають подібну смислову /дуже рідко — вербальну/ структуру з тропеїчними синтагмами, виявленими в текстах поетів-шістдесятників /пор.: крику фіолети, синяви одради, небо, наче біль, голубе, курчаточко жовтаве, наче жаль /В.Стус/ — сивий крик, синій крик /Л.Драч/, голуба журба, жовті сльози, сиві тривоги /М.Вінграновський/, сірий жах, сивий сум, зелена туга /Б.Олійник/, срібна туга, білий гнів, жовтий плач /М.Воробйов/. Журливі куші бугили, сумний букет трояндний, листочок серця, букет бузку, зарошений у радість /В.Стус/ — квіти суму, цвіт сльози /М.Вінграновський/, серце дерев /М.Воробйов/, серце тополі /Б.Олійник/, крик сосон, куші болю /Д.Павличко/, сльози яблуні, пень печалі /Л.Костенко/ та ін./.

Показовими для досліджуваного ідіолекту є семантико-синтаксичні ЕЕЗ, що належать до таких структурних типів:

— Е + Е — елемент пласту активної лексики /тавтологічні сполуки/: біль болю, крик крику, самота самоти;

— Е + одиниця групи активної лексики на позначення тюремних реалій /скрик ґрат, лютя огорожі/;

— Е + елемент пласту активної лексики з семантикою геометричної форми /октаедр плачу, квадратне щастя/;

— Е + одиниця групи пасивної лексики /розколошкана душа, сторозтриклятий гнів/.

У результаті дослідження семантико-синтаксичних ЕЕЗ у функціонально-стилістичному аспекті виявлено стилістичні функції синтаксемних одиниць ПМ В.Стуса, їх роль у формуванні центральних символів ідіолекту автора та індивідуально-поетичної картини світу. Семантико-синтаксичні ЕЕЗ функціонують у складі словосполучень символічного змісту. Їх вербальним компонентом найчастіше виступає ЕЕЗ біль. У досліджуваних поетичних текстах зафіксовано такі символічні утворення, як ґроно болю, спіраль болю, дорога болю, квадратне серце, цвинтар душ та ін.

Утворені на ґрунті семантико-синтаксичних ЕЕЗ символічні конструкції служать змістовими центрами поетичних творів, центрами смислових парадигм, які функціонують у широкому контексті творчості В.Стуса, беруть участь у формуванні ідейно-естетичної концепції поетичного твору.

Символічні словообразні структури засвідчують зв'язок ідіолекту поета з творчістю філософів-екзистенціалістів. Образний вислів страсті по Вітчизні споріднений з екзистенціальною категорією "душевної батьківщини" /А.Камю/, через яку виражається гармонія людини зі світом, а поетична синтагма овали болю є версією страждання як форми захисту від втручань зовнішньої дійсності: "Я можу через власну силу відректися від усього, знайшовши мир і спокій у своєму болю"<sup>1</sup>.

Синтаксемні ЕЕЗ виступають мовними знаками індивідуально-поетичної картини світу В.Стуса. У розумінні екзистенціалістів функ-

<sup>1</sup>Кьеркегор С. Страх и трепет.— М., 1993.— С.48.

цією картини світу вважається створення картини душі як певного антисвіту, негативного уявлення про світ. Лексична парадигма "страждання" об'єднує такі складові поетичної картини світу В.Стуса:

— суб'єкт картини світу/ ти в цьому світі — лиш кавалок музи, крик усесвіту, скалок гніву/;

— спосіб контакту зі світом / колючий світ, усесвіт болями болить/;

— онтологічні поняття простору і часу /світ притужний, вселенське страждання, час страдний/;

— ієрархія цінностей / пресвятий біль, нищий страх/;

— співвідношення буттєвих сфер: внутрішнього світу і природи /тополі тужать, лози волань/, внутрішнього світу і культури, мистецтва, християнського культу /баритональні сльози, самотність феєрична, епітим'я жалів/.

Семантико-синтаксичні ЕЕЗ, репрезентуючи парадигму "людина у світі", відбивають екзистенціальну концепцію земного буття як страждання.

У висновках систематизовано результати дослідження. Теоретично обґрунтовано статус ЕЕЗ у ПМ В.Стуса, їх горизонтальні та вертикальні зв'язки. Запропоновано поглиблене розуміння субкатегорій інтенсивності, емотивності, оцінності й образності, категорій ідіолекту та ідіостилю. Встановлено залежність стилістичних функцій ЕЕЗ від філософсько-естетичних інтенцій автора. У структурі системи ЕЕЗ простежено взаємодію моделей мовотворчості поетів-шістдесятників й ідіопоетики В.Стуса.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Лексична парадигма "страждання" в поезії В.Стуса// Мовознавство. — 1995. — №2-3. — С.47-54.

2. "А в серці, насподі, в осерді душі..." / поетизми душа і серце у віршовій мові В.Стуса /// Культура слова. — Вип. 48-49. — С.84-92.

3. Національна ментальність у мовних формах /на матеріалі поезії В.Стуса/ // Методика. Досвід. Пошук. Проблеми вивчення шкільних курсів мови, літератури, українознавства. Науково-методичний збірник. — Випуск I. — Ніжин, 1994. — С.67-69.

4. Мовні засоби створення образу України в поезіях В.Стуса // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи /тези Республіканської міжвузівської науково-практичної конференції/. — Рівне, 1991. — С.36-37.

5. Мовнообразні ремінісценції з творів Т.Шевченка у поезіях В.Стуса //Науково-практична конференція “Т.Шевченко і сучасність” /тези доповідей/. — Чернігів, 1992. — С.13-14.

Бондаренко А.И. Поэтический язык В.Стуса /экспресивные семантики/.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 — украинский язык. Институт украинского языка НАН Украины. Киев, 1996. На правах рукописи.

Диссертационное исследование посвящено анализу поэтического языка В.Стуса в плане использования эмотивных номинативных единиц как средств художественной экспрессии. В работе прослеживается взаимодействие индивидуальной лингвопоэтической системы с философско-эстетическими взглядами автора. Осуществлен сопоставительный анализ идиолекта В.Стуса и поэтического языка шестидесятников.

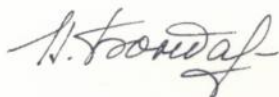
Bondarenko A.I. The Poetical Language of V. Stus (the Expressive Nominative of Emotive Substance).

Thesis on getting a degree of candidate of philology on speciality 10.02.01. — the Ukrainian language. Ukrainian language institute at SNA of

Ukraine. Kyiv, 1996, submitted as a manuscript.

The research is devoted of the Stus's poetical language analysis basid upon usage of emotive nominative units as a means of literary expressiveness. The interaction of individual linguistically poetical system and filosofic aesthetical view of the outhor can be found in the work. The comparative analysis of Stus's idiolect and poetical language of 60-ies has been done.

Ключові слова: поетична мова, експресема, експресивність, емотиви, ідіолект, ідіостиль.

A handwritten signature in cursive script, appearing to read "N. Bondar".



938148

AB. AB 36.204